

ESTUDIS D'HISTÒRIA AGRÀRIA

**Els capítols matrimonials
en el món rural**

22

Estudis d'Història Agrària

CENTRE D'ESTUDIS HISTÒRICS INTERNACIONALS (Universitat de Barcelona)

CENTRE DE RECERCA D'HISTÒRIA RURAL (ILCC-Universitat de Girona)

22

2009

REVISTA FUNDADA PER

Emili Giralt i Raventós

DIRECCIÓ

Rosa Congost i Colomer (Universitat de Girona)

Llorenç Ferrer i Alòs (Universitat de Barcelona)

CONSELL DE REDACCIÓ

Rafael Aracil i Martí (Universitat de Barcelona), Josep Colomé i Ferrer (Universitat de Barcelona),
Jaume Dantí i Riu (Universitat de Barcelona), Santi Ponce i Vivet (Universitat de Vic),
Joaquim M. Puigvert i Solà (Universitat de Girona), Antoni Riera i Melis (Universitat de
Barcelona), Enric Vicedo i Rius (Universitat de Lleida)

SECRETÀRIA

Lola Harana

Universitat de Barcelona

Publicacions i Edicions

Amb el suport de:

Periodicitat anual

La revista està indexada a ISOC, DIALNET, LATINDEX, Sumaris CBUC, ULRICH'S.
Els articles de la revista es troben també en format digital a www.raco.cat

Redacció:
Centre d'Estudis Històrics Internacionals
Universitat de Barcelona. Pavelló de la República
Av. Cardenal Vidal i Barraquer, s/n. 08035 Barcelona
Tel.: 93 428 37 96
Fax: 93 427 93 71
cehi@ub.edu
www.ub.es/cehi
desembre de 2011

© dels textos: els seus autors, 2011

© d'aquesta edició:
Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n. 08028 Barcelona
Tel.: 93 403 55 30
Fax: 93 403 55 31

ISSN: 0210-4830
Dipòsit legal: B-13.758-1978

Sumari

11 Resums/Abstracts

DOSSIER: Els capítols matrimonials en el món rural

19 *Canvi i continuïtat de les pràctiques hereditàries. Els casos de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, 1780-1860*
Rosa Ros Massana (Centre de Recerca d'Història Rural-Universitat de Girona)

47 *Agermanament, fraternitat, comunia o societat entre esposos: els altres contractes matrimonials de les notaries gironines (primer terç del segle XIV)*
Lídia Donat Pérez (Associació d'Història Rural de les comarques gironines)

61 *Els capítols matrimonials a la Vall d'Aran (segles XVII-XIX): algunes aportacions per a l'estudi de la casa*
M. Àngels Sanllehy i Sabi

91 *Les mestresses Baldrich a través dels capítols matrimonials (segles XVII-XIX)*
Carme Sanmartí Roset (Universitat de Vic), Montserrat Sanmartí Roset (Universitat Rovira i Virgili)

111 *Alliance et lien social en Languedoc (XVIIe-XVIIIe s.)*
Elie Pélaquier (CNRS, CRISES, Université Paul Valéry Montpellier III (France))

MISCEL·LÀNIA

131 *«Com vol empaltar, dues coses deu hom guardar». La traducció en català del tractat d'agricultura de Gottfried de Franconia*
Maria Antònia Martí Escayol (Universitat Autònoma de Barcelona)

165 *De jovades i quarterades. Amidaments i equivalències a partir de la relectura del «Llibre del Repartiment» de la porció reial de Mallorca (s. XIII)*
Plàcid Pérez i Pastor

Els capítols matrimonials a la Vall d'Aran (segles xvii-xix): algunes aportacions per a l'estudi de la casa

*M. Àngels SANLLEHY I SABI**

Grup d'Estudis del Paisatge Històric

L'estudi de la casa passa per l'anàlisi d'una font històrica importantíssima, els capítols matrimonials. En aquest article farem una aproximació a les possibilitats que ofereixen aquests documents a l'hora d'endinsar-nos en el funcionament del règim familiar a la Vall d'Aran i la seva evolució històrica.¹ Com veurem, les seves possibilitats són múltiples. S'hi poden analitzar temes força diversos: estratègies matrimonials, heretament, composició i valoració dels dots (en metàl·lic i en béns immobles i mobles). Hi conflueixen elements de l'àmbit jurídic (pactes matrimonials, sistema d'herència), de l'econòmic (valoració i pagament dels dots i contradots) i del sociològic (identitat de la casa, seguretat i protecció per als seus membres i relacions entre cases). La seva anàlisi pot aportar molt, sobretot si es fa des de la pluridisciplinarietat, per poder trencar rigideses i fer que les diferents òptiques conflueixin en una visió molt més complexa. Així, les darreres recerques en el camp de l'antropologia es replantegen els models i integren en l'anàlisi factors variables determinants de caràcter econòmic i social, i per tant històric.²

Ara bé, els capítols com a font tenen limitacions. Són pactes fets abans de la unió matrimonial i per la seva naturalesa són irrevocables, llevat d'algunes excepcions.³ Cal tenir en compte, doncs, que es tracta d'uns acords fixats a priori, en unes circumstàncies determinades i amb unes expectatives concretes. En molts casos, i no pas per manca de voluntat de les parts, moltes de les clàusules no s'arribaven a complir, o ho feien parcialment, com bé ho il·lustren els processos judicials que s'iniciaven per aquesta causa, i dels quals tenim força exemples tant en la justícia administrada en l'àmbit local com en un nivell superior, a la Reial Audiència de Catalunya. Les èpoques o rebuts dels pagaments successius demostren també que el desideratum no sempre s'avenia amb la realitat. Es poden documentar retards en els

* Grup d'Estudis del Paisatge Històric. Autora de diversos llibres i articles sobre la Vall d'Aran i les economies de muntanya. (mass17@terra.es)

1. Sanllehy (1998: 49-53); Sanllehy (2007: 1, 255-298).

2. Roigé remarca que «aquestes pràctiques no són atemporals i que estan sotmeses als processos de transformació social i de reajustament amb els elements condicionants [...] Subjectes als processos de canvi, les diferents pràctiques poden succeir-se o coexistir al llarg de la història». Roigé (1994: 74). Cf. Barrera (1990); Comas (1993); Estrada, Roigé, Beltran (1993: 127-147). Des de la disciplina històrica, cf. Assier-Andrieu (1981); Viader (2003); Cursente (1998); Brunet (1998); Zink (1993); Mikelarena, Erdozáin (2010).

3. Faus (1907 [2002]: 161-163).

pagaments, canvis de naturalesa d'alguns d'aquests i, fins i tot, la reinterpretació d'algunes clàusules.

Cal remarcar que els capítols són una font estàtica, una mena de «foto fixa» d'un acord determinat, en un moment determinat i amb uns protagonistes determinats. És en certa manera un retrat detallat però fragmentari, i només podrem copsar-ne tot el valor amb un coneixement global molt més ampli assolit a través d'altres fonts.⁴ No es pot apreciar el valor real d'uns pactes sense saber el nombre de fills o filles que aquella família havia de dotar, sense saber si la despesa havia implicat una venda o un empenyorament d'alguna parcel·la de terra per poder obtenir liquiditat, sense saber si s'havien establert censals per garantir el compliment dels pagaments dotals. Per conèixer tot això caldria poder fer un exercici de reconstrucció de famílies. Quants fills tenia el matrimoni?; quants fills per casar?; quants fills treballaven a l'exterior o estudiaven?; en quin moment l'hereu passà a ser cap de casa per mort o per delegació explícita del pare arran del casament?; quantes persones vivien a la casa en un determinat període?; quin era el patrimoni immoble i moble de la casa?; era hipotecat?; quin era el grau d'endeutament?; què comportava la convivència de la parella jove amb la gran?; com s'organitzava l'usdefruit quan algun membre enviudava?; quines eren les implicacions jurídiques, econòmiques i de convivència que comportaven les segones núpcies i els naixements conseqüents?

Aconseguir totes aquestes respostes representa un exercici de microhistòria força laboriós, i difícil de realitzar per al cas aranès. La dispersió de fonts i les llacunes tipològiques i cronològiques de la documentació impedeixen poder tenir una visió global. El cert és que hi ha algunes cases que han conservat un fons documental força extens i variat, encara que poc sistemàtic,⁵ la qual cosa permet reconstruir només alguns períodes, i encara curts. Pensem en casa Joanchiquet de Vilamòs, casa Sebastian de Vilac, casa Pèirponin d'Arròs o casa Lanhèu de Salardú, entre molts altres fons documentals que abasten bàsicament els segles XVII, XVIII i XIX, i alguns de més amplis, des del segle XVI fins al XX. Apleguen documentació força variada (testaments, capítols matrimonials, inventaris *post mortem*, compravendes, vendes a carta de gràcia, censals, rebuts, contractes comercials, correspondència) que permet contextualitzar molts temes que la parcialitat dels fons de la notaria reial no permet estudiar en profunditat.

De la recerca feta destaquen, cronològicament: per al segle XVI, la part del manual notarial de Salardú, a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona;⁶ per als segles XVI,⁷ XVII, XVIII i XIX, els fons patrimonials de diverses cases dipositats a l'Archiu Generau d'Aran; el manual del notari apostòlic i rector de Tredòs (1713-1725); el fons de la notaria reial de Viella;⁸ la documentació de la parròquia de Les; la documentació de la parròquia de Salardú, i les transcripcions de capítols aportats com a prova en els processos judicials de la Reial Audiència, disponibles a

4. Fontaine (2003: 18).

5. En comptadíssimes ocasions es disposa d'instruments comptables com ara llibres de registre o inventaris de patrimoni, i de sèries documentals completes cronològicament.

6. Essencialment, del 1586-1587 i ca. 1625. Actualment s'han retirat de la consulta pel seu deficient estat de conservació. Es desconeix quan podran consultar-se de nou (notificació escrita de l'IMHB).

7. Molt escadussers; un exemple: els del 1593. A.G. d'Aran, Henri Capdesús d'Arties.

8. Notablement delmat per la riuada del 1937. D'anteriors al segle XX es conserven els manuals del 1775, 1776, 1776-1777, 1777, 1778, 1778-1779, 1779, 1785, 1786, 1812, 1825, 1826, 1827-1828-1829, 1860, 1866. A.G. d'Aran, Notariau, Manuaus.

l'Arxiu de la Corona d'Aragó, entre altres. La prospecció de totes aquestes fonts ha permès redactar aquestes pàgines amb l'objectiu d'aportar interrogants i línies d'estudi més que no pas resultats.

Segons la seva naturalesa, la documentació té unes característiques determinades que cal tenir en compte a l'hora de fer comparacions. Per exemple, els capítols signats davant notari reial corresponen generalment als de les cases més fortes, no es poden tractar com a font aïllada sinó que cal ponderar-ne els valors amb els dels capítols signats davant notari apostòlic, que habitualment corresponien als de les cases més humils, amb característiques força diferents.⁹ Per això el fet de trobar dots més alts, o un grau més alt d'exogàmia i d'alfabetització en els primers que en els segons, s'haurà de valorar amb precaució. També caldria preguntar-se sobre el percentatge de parelles que realitzaven capítols abans de casar-se. Sembla una pràctica universal, que tothom seguia, però els buits que es troben en els manuals notariais, d'anys amb pocs o cap capítol matrimonial,¹⁰ semblen indicar que no totes les cases en feien. Probablement s'establien per a l'hereu o pubilla, però no pas sempre per a la resta de germans. La proporció entre els que tenen nomenament d'hereu universal i els que no permetrà calcular quina era la pràctica en cada període. Un altre factor a tenir en compte és la proporció de pactes establerts davant notari apostòlic, a la pròpia parròquia o davant notari reial, ja fos a Viella o al poble on es desplaçava el notari un o dos cops a l'any.

La casa i les cases: el difícil equilibri entre la perpetuació i l'establiment de noves cases

La casa com a unitat de producció i convivència en les societats de muntanya tenia un objectiu: la perpetuació.¹¹ Les estratègies per conservar el patrimoni incloïen figures jurídiques com el dret de retracte dels parents en les compravendes, la successió troncal, el fideicomís, o la llibertat de testar, l'agermanament, *convinença* o *mieja guadanberia*. L'autoreproducció implicava esforços en diferents fronts, entre altres la previsió i l'organització de les aliances matrimonials i els heretaments que tractarem ací. Estudis recents relativitzen l'èmfasi que alguns investigadors havien posat en les motivacions econòmiques dels intercanvis matrimonials; tanmateix, les aliances matrimonials¹² eren claus, com també ho eren les decisions de quins membres de la casa restarien solters. Podríem dir que la dona es casava amb la intenció de millorar el seu estatus i per procrear i donar continuïtat a la casa, ja sigui la pròpia —les pubilles— o la del seu cònjuge —les cabaleres—. I aquesta funció reproductiva és la que es volia assegurar. Les aliances hereu-cabalera i pubilla-cabaler donaven continuïtat a una casa vella. Les aliances cabaler-cabalera donaven lloc a una casa nova, fluctuant, inestable i d'arrelament

9. No només pel contingut, sinó per l'aspecte formal, amb una redacció menys protocol·lària, un lèxic, molt més farcit d'aranesismes i la presència constant del nom de les cases, un element molt útil en la recerca (vegeu Sanllehy [2009: 322]), mentre que en els formalitzats davant notari reial gairebé no hi apareix mai.

10. El manual notarial del rector de Les al segle XVIII és prou significatiu: 1710, 1714, 1720, 1725, 1728, 1729, 1737, 1739, 1740, 1741... També en els manuals dels notaris reials hi ha períodes amb llacunes importants.

11. Sanllehy (2010a); Família (1993).

12. Estrada, Roigé, Beltran (1993: 24-26).

incert. I les aliances entre hereus i pubilles significaven la desaparició d'una casa, per la qual cosa es donaven rarament.¹³

La casa pirinenca es regia pel sistema de l'hereu o pubilla únic i el repartiment de la llegítima als germans. Es volia mantenir el llinatge, i per això es vetllava per mantenir el cognom, i els fills anteposaven el cognom de la mare al del pare, en cas que la mare fos pubilla. A Andorra, Viader documenta l'aparició del sistema d'heretament únic al segle XIV (època en què també es formaren els quarts en el si de les parròquies).¹⁴ Ara bé, la dicotomia entre el sistema d'hereu únic de la Catalunya Vella i de l'herència igualitària de la Nova i altres contrades cal matisar-la,¹⁵ ja que hi intervenen molts altres factors econòmics i socials. En realitat, ¿no es pot qualificar d'igualitari un sistema que garanteix el dot i l'acolliment a la casa pairal, i proporciona mitjans a cada fill (terra, diners, estudis, nova casa) encara que damunt del paper sigui un sistema desigual? A vegades l'hereu era el més desproveït de tots els germans; tenia, però, la responsabilitat, l'honor i el deure de donar continuïtat a la casa i alhora garantir el futur dels seus membres, a través del pagament de dots i de llegítimes.¹⁶ Encara que el marc legal fos uniformitzador, cal saber veure les diferents varietats territorials i les diferents estratègies de cada casa. De fet, el nomenament d'hereu era lliure, i tant podia recaure en el promogènit com en algun altre fill. En molts capítols s'explicitava que es triaria més endavant el que es considerés més convenient, encara que, a grans trets, es pot dir que al Pirineu oriental predominava el nomenament del fill gran i a l'occidental la tria. Si bé el model era desigual, els germans no hereus no restaven pas desheretats, s'obligava l'hereu a col·locar-los a conveniència i possibilitat de la casa, en els estudis eclesiàstics o no, en un ofici o amb la dotació més o menys generosa per aconseguir un casament amb un hereu o pubilla que li permetia passar a una altra casa.¹⁷

En zones d'alta muntanya, la casa —tot i d'estructura troncal— no era formada per gaires membres, ja que habitualment els cabalers eren expulsats. Per això, a la Vall d'Aran es troben pocs fadrins, mentre que al País Basc era freqüent aquesta figura, d'acolliment —o en certa manera «segrestament»— a la casa.¹⁸ A la Vall d'Aran, a inicis del segle XVIII es documenta l'existència de la família troncal, amb un 34% de famílies múltiples, i un 44% de complexes (10% extenses + 34% múltiples), ja sigui amb dos nuclis conjugals o amb un nucli i un membre vidu de l'altre (recordem que a partir del 20-25% de famílies complexes ja es considera que predomina la família troncal). Les dificultats d'autoreproducció pagesa donaven lloc a famílies amb

13. Un dels pocs casos documentats: el 1828, a Bossòst, es feren capítols entre Joan Peremiquel Sens i Maria Gallart Nart, ambdós hereus universals. Es pactà que viurien a casa d'ella, el noi aportava 1.500 lliures, 3 vestits, una capa, 6 camises, 6 llençols de 22 pams, «un sombrero redon» de 5 ptes., «una gorra vermella d'igual preu» i una flassada verda; l'escreix i el «regensament» de 200 ll., mentre que els guanys es repartirien per la meitat. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1828.

14. Viader (2003: 374-378).

15. «Més que veure els sistemes de transmissió dels béns com a processos que segueixen les normes sancionades pels sistemes jurídics o el costum, entenem que en tota anàlisi sobre aquests sistemes cal estudiar sobretot les adaptacions flexibles de les estratègies familiars». Així al Priorat, al segle XIX-XX, la herència era majoritàriament indivisa entre els petits propietaris en un 70% dels casos, entre els mitjans en un 41% i entre els benestants en un 24%. Roigé (1994: 73, 77). Cf. Fontane (2003: 19-31).

16. Quarta part dels béns a repartir entre tots els hereus més pròxims i legitimaris, entre els quals també podia haver-hi l'hereu. A l'Aragó representava dues terceres parts dels béns i al País Basc quatre cinquenes parts.

17. Bonales (2010: 528); Mikelarena, Erdozáin (2010: 491-493).

18. Sanllehy (2010a: 80).

un nombre de fills no gaire elevat. Segons el cadastre del 1717, només en les comunitats més pròsperes com Viella hi havia famílies amb quatre fills (a la globalitat de la vall, aquest grau no arribava al 10%), mentre que les que tenien dos fills se situaven quasi en el 29%, i les famílies d'un fill en el 24%.¹⁹ El control de la natalitat tenia múltiples vies, des dels infanticidis²⁰ (en contrast amb la gran cura pels ancians) fins al retardament de l'edat del matrimoni.

Els capítols matrimonials eren l'instrument jurídic que regulava les relacions de família i els drets de successió, on es definia l'heretament que havia de garantir la continuïtat de la casa.²¹ Evidentment s'evitava el matrimoni hereu-pubilla o pubilla-hereu, ja que implicava la desaparició d'una casa. A l'època medieval, els pactes matrimonials eren molt complexos. Inclouen l'heretament, la institució dotal, el debitori i terminis de pagament, la definició de la llegítima i altres documents (relacionats amb la senyoria). El sistema es simplificà a l'època moderna amb l'adopció dels capítols matrimonials, segons les doctrines dels juristes de principis del XVII.²² Això significà l'establiment d'uns protocols fixos, encara que adaptables a cada realitat social i familiar. Les Constitucions de Catalunya, tota la doctrina jurídica catalana, des de Ripoll fins a Peguera, Molí o Comes i altres com Faus o Brocà, han aportat una munió d'estudis que permeten conèixer-los a bastament des de la visió jurídica.²³

Faus remarca algunes característiques dels contractes matrimonials de les comarques pirinenques que tenen relació amb la família troncal, la societat matriarcal i amb determinats trets de l'economia comunal, trets que identifica com a vestigis del dret prerromà. En serien exemples l'existència del consell de família, consell que a la Vall d'Aran no era present de forma explícita (com ho era a la Vall de Ribes), però que implícitament sí que actuava. També el paper més preeminent de la dona a l'hora de poder heretar, a més de la presència d'«homes bons» o àrbitres,²⁴ del cap de casa, de la raó de família, dels heretaments mutus i dels pactes de manteniment (aliments) del cònjuge vidu.²⁵ Tot això demostra el paper secundari de l'individu i, per contra, el pes de la casa²⁶ en la configuració de la comunitat local, tema força documentat a ambdós vessants del Pirineu, a territoris bascos, aragonesos o aquitans.²⁷

19. Sanllehy (2007: 1, 286-298).

20. El missioner jesuïta Jean Forcaud observava astorat el gran nombre d'ofegaments d'infants a les valls pirinenques. L'Església prohibia, sota pena d'excomunió, que els nadons dormissin amb la mare, concretament els menors d'un any; tanmateix, les morts per ofegament van continuar, així com els abandonaments. Relation 2008: XII, 81-82.

21. El testament tenia escàs paper en l'heretament, restava limitat a un testament de pietat (misses, deixes, fundacions, i algun cop nomenament d'una tercera persona que instituís hereu).

22. Aportacions de L. To i P. Gifre en la Jornada Els contractes matrimonials: una font per a la història social, 24 d'abril del 2009, Girona. [Una petita ressenya a *Mestall*, IX (2009), núm. 25, p. 2-3]. Richou, per al Maresme, parla ja d'implantació al segle XV, Richou (2010).

23. Cf. Comes (1706); Faus (1907 [2002]); Brocà (1918-1926?); Lalinde (1965).

24. Un exemple: «Es beritat com tenint unes diferensies entre Andreu de Pere Martí y Juan de Pere Martí, fill del dit Andreu, sobre del adot o llegitima li correspon al dit Juan de Pere Martí dels bens de son pare, los quals an posat sas diferencies en mans de dos homens, un per cada part com son Laurens Forcada per part de Juan de Pere Martí y Pere Juan Cirat per part de Andreu de Pere Martí. Bistes les demandes y respostes de cada un segon segon la poselitat [sic] de la casa abem consignat al dit Andreu de Pere Martí aya de dar al dit son fill Juan de Pere Martí, saber es, dos sentes y dos ll. corentes en la present ball, mitat diner y mitat mercaduries, comprés lo que té rebut y en bia de adot ...», AFP, J (28-I-1787).

25. Faus (1907 [2002]: 80-81, 85-87).

26. «Le droit spécial de l'Aran est dominé par cette idée de copropriété, de communauté familiale». Comet (1929: 141).

27. Cursente (1998); Zink (1993); Mikelarena, Erdozain (2010).

El dret civil aranès té unes figures específiques:²⁸ la successió troncal,²⁹ el retracte gentilici (tornaria),³⁰ i la *convinença* o *mieja guadanberia*. Ja eren esbossades en la confirmació d'usos i costums de la Querimònia del 1313, i foren definitivament confirmades i explicitades en la confirmació d'Alfons III del 1328 i de Pere III del 1352,³¹ aquesta darrera referida específicament al dret de successions. La *convinença* o *mieja guadanberia*, segons el capítol X de la Querimònia, feia factible la comunitat matrimonial de béns, però només per voluntat i pacte exprés. Podia ser pactada en qualsevol moment, no necessàriament en el moment del casament, la qual cosa la distingia de la societat de guanyns. El repartiment es feia en cas d'absència de fills, hereus directes i, malgrat que el pacte era molt més freqüent entre marit i muller,³² també podia ser establert entre pares i fills o entre estranys. Era una mena de garantia, ja que la separació de béns com a règim conjugal comportava un excessiu risc de precarietat per a la viduitat, i sobretot per a la dona davant l'incert futur que quedés descendència o no. La majoria de juristes la qualifiquen de règim de comunitat sobre les adquisicions oneroses durant el matrimoni, i per a d'altres és un sistema incipient de participació de guanyns.³³

Un cop d'ull a les pràctiques de regions veïnes de l'altra banda de la frontera política mostra molts punts de contacte amb les constants observades als capítols aranesos.³⁴ Ara bé, allà el codi civil francès del 1804 va suposar un cop fort al règim successori pirinenc i a la família troncal, malgrat que la població i els mateixos juristes van tenir una certa resistència a aplicar-lo. Es demostra per a les valls d'Aspe i Ossau, on els notaris van saber «vorejar» el dret i així mantenir els vells règims successoris (a través de vendes fictícies, cessió de drets, sotsestima-

28. En el formulari notarial de Bartolomé Portolés s'esmenta l'«agermanament», f. 86 i 107, i altres de més genèriques, però amb clàusules específiques, recollides sota l'epígraf: «Contractes segons estil a la Vall de Aran». Danés (1918). Cf. també: Privilegis, 1640; Privilegis, 1915; Índice, 1944.

29. A manca de descendents directes, el patrimoni tornava a la línia on s'havia originat fins al quart grau. L'origen, doncs, tenia relació per damunt del grau de parentiu. Només s'aplicava en cas d'absència de testament. Bertrán (1901: 59, 80-83); Índice (1944: 17-19, 56).

30. Els parents del venedor tenien el dret de retracte (apel·lació) sobre els béns immobles venuts i que tenien el seu origen en la mateixa línia familiar. El termini en què es podia exercir el dret de retracte era d'un any i un dia des que s'efectuava la venda. Bertrán (1901: 67-72).

31. Privilegis 1915: I, doc. VII, 23-34, (23-VIII-1313), doc. XIV, p. 49-50, (15-V-1328), doc. XXVII, p. 81-85, (26-VI-1352). Brocà (1918-1926: I, 325, nota 6, p. 844, nota 3).

32. L'agermanament entre Josep Peremartí e Rosa Pena, de Vilamòs: «[...] se agermanan y fan donació y asocian ad in vicem en el modo següent. Que tots los béns y drets seus mobles e immobles haguts y per haber mentras viuran los tingan comuns y per indivis per soportar los càrrechs de present matrimoni y en lo dia o antes de son òbit lo premorint de ells puga testar per sa ànima a possibilitat de dits béns y lo sobrevivint tinga y poga heretà los béns de premort a sas llibres voluntats a la obligació, emperò de que hage de disposar de ells en los fills y filles dels present matrimoni si ni haurà [...], [continuen altres clàusules]». A.G. d'Aran, Notariau, Manuau 1812 (3-VII-1812).

33. Tal com la qualifiquen Puig Ferriol i Mezquita. Segons estudis notariaus, al segle XVIII es mantenia viu el costum de fixar la *convinença*, al primer quart apareixia en un 40% dels capítols. A inicis del XIX es mantingué, però va decaure bruscament i finalment va passar a ser una excepció. Al XX, però, encara es mantenia la proporció d'un 30% com a «associació de compres i millores». Mezquita (2001?).

34. Poumarède (2000: 25-33); Zink (1993); Gratacós (1987); Assier-Andrieu (1981); Brunet (1998). Sicard, sobre 259 capítols matrimonials de la zona de Nébouzan, remarca la inclusió de l'heretament, el pagament del dot a terminis (a l'entorn de 10 anys), la disminució del pagament en metàl·lic, una certa endogàmia de classe (entre pagesos i entre artesans), la migradesa de l'aixovar de les cases més pobres (llençols, tovalloles i estovalles) i de les més riques (llit guarnit, armaris, caixes, llençols de fil i tovalloles a dotzenes), l'interès per transmetre el patrimoni sense divisió i l'escriu per garantir que la vídua podria mantenir el seu estat. Sicard (2000: 77-85).

cions, donacions). Tanmateix, a la dècada del 1830, amb la desaparició de la generació de juristes que coneixien el règim anterior, van sucumbir definitivament. Al Pirineu català la pervivència fou molt més llarga.

Analitzarem ara les característiques essencials de les diferents clàusules pactades en els capítols matrimonials aranesos, tot seguint la seva estructura, a fi de posar en relleu les concommitàncies i les especificitats respecte als capítols d'altres zones. El primer element era la informació sobre el lloc i la data de la formalització de l'acte. Habitualment, el casament era previst per a dates properes, encara que no s'especificava clarament. En algun cas resta palès que l'enllaç no es faria aquell mateix any, com ara en uns capítols del 1732, on es deia que la primera paga es faria el 1733 i la segona el dia de les noces. En alguna altra ocasió són capítols pactats molts anys abans del casament, com uns capítols del 1673 que vinculaven dues cases fortes, i encara s'ignorava la identitat dels cònjuges.³⁵ O altres en què es postposava l'enllaç fins que no se'n fes la petició explícita; cal suposar que l'edat dels futurs cònjuges o altres circumstàncies així ho aconsellaven.³⁶ En alguns casos, els capítols se signaven un cop celebrades les noces, desconeixem si per voluntat pròpia o per la dificultat d'accedir a la notaria de Viella, com fou el cas dels capítols signats a Les en el moment que el notari reial anava, un o dos cops a l'any, a aquest poble. Evidentment, si actuava el notari apostòlic es signava el pacte en el mateix poble dels cònjuges, on s'establiria la parella.

Seguia la citació dels noms dels futurs cònjuges, amb l'especificació del seu estat civil (fadrí, donzella, vidu, vídua) i a vegades del seu ofici (pagès, cirurgia), així com dels noms dels seus pares i llocs de residència. Es redactava una primera clàusula sobre l'heretament, amb el nomenament, si s'esqueia, de la condició d'hereu o hereva universal a un dels futurs cònjuges. A continuació s'especificava el tipus d'heretament que regiria per als possibles descendents de la parella. El sistema predominant era el que servava la prelación de primogenitura, de masculinitat i de nupcialitat. És a dir, es preferia el fill gran davant dels altres, l'home davant de la dona i els fills del primer matrimoni per davant dels del segon. Això s'expressava en la fórmula invariable i present gairebé en tots els capítols matrimonials aranesos de «fill per fill, filla per filla».³⁷

Amb tot, algunes vegades el nou matrimoni es reservava la facultat de designar hereu més endavant, segons les capacitats o possibilitats de cada fill, o segons la conjuntura econòmica de la casa o les estratègies matrimonials que podia realitzar.³⁸ Es continuava amb l'especificació dels intercanvis econòmics (dot, escriu i regensament). Una atenció especial requeria el dot, indemnització pagada als germans no hereus en el moment de deixar la casa per casar-se

35. Serien un fill de Joan Aunòs, de casa Joanchiquet de Vilamòs (encara no triat, perquè els cinc fills tenien en aquell moment dedicació als estudis o a la vocació religiosa), i una filla de Guillem Monge d'Arres de Sos. El dot era fixat en 316 ll. A.G. d'Aran, Joanchiquet, 829 (28-XII-1673).

36. En els capítols entre Andreu Abadia i Teresa Viló s'especificava que quan una part «requerirà bodes», l'altra estaria obligada a acceptar-les. A.G. d'Aran, Lanhèu, 85 (finals s. XVIII).

37. Segons Faus, la prelación de nupcialitat relativa es donava a les comarques del Segre inferior, mentre que a les del Segre superior predominava l'absoluta, és a dir, tenien prelación tots els fills del primer matrimoni davant de tots els del segon. Segons ell es veu respectivament l'empremta del dret romà i la del dret «ibèric» dels pobles de la zona pirinenca, que donava un paper molt més preminent a la dona, o en tot cas un tracte més igualitari respecte a l'home. Faus (1907 [2002]: 128).

38. Els fills «sien preferits a les femenines y los masculins lo primer al segon, no fos que en nasqués algun que fos impedit per casar-se o heretar». A.G. d'Aran, Barbèr, 27 (3-II-1758).

i entrar en una altra unitat familiar. Evidentment estava lligat a la llegítima,³⁹ però això no vol pas dir que tots els dots de diferents germans tinguessin el mateix valor, ja que es tenia molt en compte el nivell econòmic de la casa on s'entrava. Ho il·lustra clarament la reflexió de la família Ademà tot justificant la no-valoració superior del dot del seu fill, per la importància de la casa on entrava la seva futura esposa, Maria España: «[...] y considerando que lo enlase ab lo dit señor Anton Ademà y Subirà es sens igual en aquesta Vall, atesos los quantiosos y pingues patrimonis de que queda donatari [...]».⁴⁰ El nivell de la casa deth Senhor d'Arròs, una de les cases més fortes a l'època, deixava en segon pla el valor del dot del seu fill. El pagament del dot significava un gran esforç econòmic per a la casa. Per això, malgrat que la majoria de cops es pactaven quantitats en metàl·lic o en pensions de censals, moltes vegades aquestes quantitats eren pagades en espècie, ja fossin terres, caps de bestiar o peces de vestir, i també a terminis —amb períodes de pagament força espaiats—, i fins i tot en algunes ocasions restaven impagats.

L'esforç de les cases a l'hora de crear i mantenir altres cases

La manca de numerari era una constant en les societats muntanyenques. Hi havia una falta d'activitat comercial i alhora un dèficit crònic de liquiditat. En els capítols matrimonials aranesos resta clarament palès en la fórmula quasi sempre present a l'hora d'estipular el valor del dot, quan es deia: «meitat diner i meitat mercaderia». Tanmateix, en alguna ocasió es pactava que tot seria pagat en metàl·lic, si bé en el mateix instrument hi havia aportacions en espècie; de fet, els pagaments mixtos eren els més corrents.⁴¹ Segons l'informador de Zamora, si es canviava el pacte i es pagava en mercaderia el que s'havia pactat en diner, s'havia de donar una compensació de 100 ll. En cas d'impagament dels diners en metàl·lic es podia embargar el seu valor en mercaderies, però no a l'inrevés. Aquestes mercaderies incloïen: terres, bestiar, roba de la llar i personal, mobiliari, estris i eines.

Ateses les dificultats de liquiditat, són destacables casos aïllats com el del 1823, en què Maria Ané Peremartí del Pont, de Les, pactava casament amb Joan Boya Subirà, aportava 1.250 ll. de dot en «diner efectiu, no altra mercaderia», amb pagaments de 250 ll. d'entrada i altres de successius, any per altre, de 150 ll. (en total, una quinzena d'anys).⁴² A vegades altres pagaments com llegats o llegítimes que es feien en el moment del casament generaven reclamacions, ja fos per part dels germans o del mateix subjecte.⁴³ També en cas de retorn del dot es fixava que hauria de ser efectuat en la mateixa proporció en què s'hagués rebut (metàl·lic i espècie).

39. Encara que l'herència sigui fonamentalment indivisa, una part del patrimoni es dispersa en cada transmissió. Roigé (1994: 84).

40. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1829 (25-IV-1829).

41. «[...] que totes les sobredites pages monten dos sentes lliures de moneda corrent en la present vall, que en diner efectiu es sent y dinou lliures y en merchaderia setanta y nou lliures» [sic]. A.G. d'Aran, Joanchiquet 1641 (15-II-1702).

42. El 1835, en una disputa s'afirmava que no eren 1.250 ll. sinó 1.100 ll. les pactades. La riquesa de les robes i joies sembla indicar la potència econòmica de la casa. AFP, CA (R) (1835).

43. Un plet del 1838 posava en qüestió el pagament d'un dot estipulat el 1822, per valor de 1.150 ll. Segons els pagadors ja se suposava que en tal quantitat hi anava incloses les 800 ll. del llegat de la mare. El jutge no acceptà aquesta argumentació, Vergés d'Escunhau contra Sanjust. ACA, RA, Plets Civils, 5628.